

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

**ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОНОВЛЕННЯ
ЕТНІЧНО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

27–28 серпня 2008 року

*Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції*

Видавництво «АТОС»
Харків – 2008

УДК 008
ББК 63.5+74+82.3+85.31
Т65

Редакційна колегія:

Анучина Л.В., професор, кандидат філософських наук;
Алфьорова З.І., доцент, кандидат історичних наук;
Нагорний Ю.М., доцент, кандидат педагогічних наук;
Осадча В.М., доцент, кандидат мистецтвознавства;
Пивоваров В.М., доцент, кандидат філологічних наук;
Гальперін В.І., директор Харківського обласного центру
народної творчості;
Телегіна С.В., завідувач відділу Харківського обласного центру
народної творчості.

Т65 Традиційна культура в умовах глобалізації: проблема збереження і оновлення етнічно-культурної спадщини: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 серпня 2008 року). – Харків: Видавництво «АТОС», 2008. – 278 с.
ISBN 978-966-1500-13-5

Збірник складають доповіді та тези провідних науковців і практиків Білорусі, Казахстану, Росії, України, які були виголошені на конференції, присвяченій різним аспектам традиційної культури в умовах глобалізації, проблемам збереження, оновлення етнічно-культурної спадщини. Розглядаються питання сучасного стану традиційної народної культури, культурологічні аспекти його вивчення.

Для широкого кола науковців, практиків. Матеріали публікуються українською та російською мовами.

УДК 008
ББК 63.5+74+82.3+85.31

ISBN 978-966-1500-13-5

© Харківський обласний центр
народної творчості, 2008

САКРАЛЬНЕ ХУДОЖНЄ ДЕРЕВООБРОБНИЦТВО БОЙКІВЩИНИ (ЕКСПЕДИЦІЙНІ НОТАТКИ)

У серпні 2005 року науковці відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України провели комплексну мистецтвознавчу експедицію на теренах Старосамбірського, Турківського районів Львівської області та Великобережнського, Перечинського районів Закарпатської області з метою виявити й дослідити твори народного і професійного сакрального мистецтва. Впродовж десяти експедиційних днів, окрім опису, фотографування, обмірів нововиявлених предметів традиційної культури Бойківщини, автору вдалося зафіксувати у 28 храмах численний матеріал, який представляє дерев'яне церковне облаштування цього ж етносубрегіону. Лише в окремих лемківських селах Закарпаття, а саме: у Старій і Новій Стужицях, Домашині, Заброді, Свалявці облаштування давніх та сучасних храмів має низку ознак, що відображає локальні особливості, сформовані в різні часи під впливом угорського, чеського й російського панування. Особливо помітною на сьогодні є активна діяльність тут православного духовенства Московської Патріархії, що також привносить особливості церковного облаштування, властиві російським храмам.

У церквах Бойківщини, як з'ясувалось під час натурних обстежень, існують окремі твори професійного та народного ужиткового мистецтва, датування яких означають XVIII ст., а то й раніше. Збережені раритети дозволяють доповнити типологію церковного облаштування, визначити окремі риси інтерпретації загальноєвропейських художніх стилів у місцевій творчості та локальні ознаки художнього деревообробництва. Важливим також стало вивчення столярно-сницарських виробів професійних майстрів XX ст., що уможливило прослідкувати тенденції сакрального мистецтва регіону в радянський період.

Проте проведення комплексного мистецтвознавчого аналізу та узагальнюючої характеристики дерев'яного облаштування церков ускладнено визначенням датування творів сакрального деревообробництва, оскільки в більшості з них відсутня будь-яка документація, а збір інформації в місцевих парафіях давав мінімальний результат.

Попередні результати щодо церковного облаштування і його типології досліджуваного регіону подаються тезисно. Отже, у церквах населених пунктів, що вивчались експедицією, траплялись престоли двох типів: стілоподібна конструкція та тектонічно подібна конструкція із ківорієм. Художні особливості ківоріїв кінця XIX початку XX ст. відображають впливи як загальноєвропейських стильових течій, так і локальних способів оздоблення. Ківоріїв, які були б виготовлені впродовж кінця XX – початку XXI ст., за час експедиційних досліджень не виявлено. Відтак, така конструкція сакрального простору тут не знайшла подальшого розвитку.

Натомість зафіксовані престоли, проскомидійники, тетраподи, окремі деталі бічних віктарів, аналої та інше церковне облаштування, створені за останні тридцять років як професійними столярами й різьбярами на замовлення, так і місцевими умільцями-деревообробниками, а то й парафіянами без спеціальних знань і художніх навиків.

Випадки застосування низьковартісних матеріалів у конструкціях церковного облаштування, що дисонують або художньо невиразні богослужбові предмети стосовно іншого церковного облаштування є поодинокі. Протилежним, позитивним проявом новочасних інспірацій в облаштуванні храмів стало застосування в сакральних предметах геометричного контурного різьблення на лакованій поверхні із заповненням орнаменту та композицій аніліновими барвниками, що було властиво сувенірним виробам 70–80-х рр. XX ст.: шкатулок, скринь, альбомів, рамок тощо. Опитування місцевих респондентів підтвердило припущення періоду їх датування.

Також вдалось зафіксувати кілька прізвищ професійних майстрів художнього деревообробництва, що живуть й працюють у регіоні: Микола Пліш, Василь Римець, Михайло Риба, Богдан Дуняк, о. Ярослав Грица, о. Володимир Москвяк; або виготовляли облаштування, малювали й золотили в першій половині XX ст., а саме: Іван Бандурка, Стефан Пуравець, Йосип Ключевський, Ілля Децик, Василь Чайка. Виявлені й місцеві народні умільці, що створили кілька предметів церковної обстави, зокрема: Василь Яцула, Михайло Місяйло, Олександр Затварницький, Іван Калинич та ін.

Упродовж останніх п'ятнадцяти років, завдяки відродженню української Церкви, та, в окремих випадках раніше, – з середини 80-х рр., коли покращилось ставлення тогочасних владних структур до інших, окрім московського православ'я, віросповідань, в облаштуванні храмів помітні вдалі художні рішення дерев'яних бо-

гослужбових предметів. Це стосується, зокрема, престолів, проскомидійників, кивотів, тетраподів, аналоїв, іконостасів і таке інше.

Проскомидійники, зафіксовані в досліджуваних церквах, переважно становлять три частини – жертовник, на якому під час літургії готуються Святі Дари, дарохранильний кивот та стінка з іконою – ретабулум, що властиві католицьким вівтарям. Часто траплялись випадки, коли їх стінки є старіші й раніше слугували як частини бокових вівтарів.

Час виготовлення зафіксованих впродовж експедиції сідалищ охоплює XIX–XXI ст. Архітектоніка таких предметів інтер'єру дозволяє їх вирізнити на троновидні сідалища, крісла та ослінчики. Твори меблярства у вигляді трону виявлено у святилищах церков с. Морозовичі (XIX ст.), Торчиновичі (перша третина XX ст.), Ясениця Замкова (початок XXI ст.), Розлуч (два з XIX ст.), Нижня Ботелка (перша третина XX ст.), Вижня Ботелка (початок XXI ст.), Яворів (перша третина XX ст.), Гусний (імовірно, перша половина XX ст.), Вишка (напис на передній правій ніжці „1917...” – далі через пошкодження неможливо прочитати), Сіль (знайдено на хорах церкви – початок XX ст.). До троновидного типу сідалищ належать виплетені з лози крісла, що є в церквах с. Велика Лінина та Тур'є (Різдва Івана Хрестителя). Обидва твори виготовлені, імовірно, у першій половині XX ст.

В окремих церквах трапляються запрестольні конструкції, збудовані у вигляді пристінних вівтарів для ікони, що є впливом римо-католицького обряду. Чи не найпомпезнішим запрестольним вівтарем диспонує яворівська церква.

Облаштування боковими вівтарями нав досліджуваних храмів було майже повсюдно. Винятком стали новозведені церкви с. Сянки Турківського р-ну та с. Жорнава Великоберезнянського р-ну. Натомість бокові вівтарі решти обстежених церков встановлені переважно біля північної й південної стін нави й подекуди обабіч іконостасу. Визначені межі датування охоплюють кінець XVIII – початок XXI ст., про що свідчать художні ознаки того чи іншого стилю, вираженого архітектонікою конструкції й, частково, завдяки манерою виконання іконопису. Такі ж часові межі властиві іконостасам церков, досліджуваних під час експедиції. Докладніша їх характеристика потребує тривалого опрацювання. Відтак, аналіз цих вівтарних перегородок буде проведено згодом. Необхідно зазначити лише, що в триярусній дзвіниці біля церкви с. Ясениця Замкова розташовано музей, експонати для якого значною мірою зібрав о. Ярослав Грица. Серед них – фрагменти іконостасів,

зокрема ікони „Благовіщення”, „Архидиякон Степан” (?) кінця XVIII – початку XIX ст., „Стрітєння Господнє” XVIII ст.

Під час експедиції виявлено два типи тетраподів: у вигляді саркофага або столика. До першого типу належать тетраподи, виготовлені впродовж 1970–2005-х рр., оскільки створених раніше не збереглося, а останній тип є найпоширенішим.

Типологічно розгалужену структуру й конструктивні відміни становлять аналої. В обстежених церквах виявлено кілька типів аналоїв, а саме: шафковидний „клірос”; стаціонарний для вшанування ікон; переносний з двома різновидами – складуваний й незмінний у формі, – у наві й святилищі для Євангелія; напрестольний.

Досліджені лави-кліроси відзначаються лаконічністю форм й оздоблені профілюванням винятково на боковинах, що дозволяє їх датувати кінцем XIX – першою третьою XX ст., в окремих випадках – кінцем XX ст. Відмінністю між ними можуть бути лише окремі конструктивні елементи, габарити та кількість рядів.

Окрему типологічну групу церковного облаштування становлять раки (урни, релікварії) для мощей, плащаниць, а також так звані „гробівці”. Рідкісне зображення „гробівця” знайдено на горіщі на церковній дзвіниці у с. Вишка. На своєрідній коробовидній підставці, задня стінка якої слугує тлом із намальованої на ній небом із місяцем та зорями, пальмами та горами вдалині, прикріплено дощечки із зображеннями Богородиці, двох інших Марій, Йосифа Ариматейського та ще одну чоловічу постать (?), які стоять біля Розп’яття та хреста з іншим страченим (лівий хрест, очевидно, втрачений). Правопис напису на фронтальній дощечці підставки: „СТРАДАНИЕ И СМЕРТЬ ИСУСА ХРИСТА НА Горѣ Голгофты – Седма болізнъ то была Пр. Дь. когда пох. бѣда” вказує на орієнтовний час виготовлення: кінець XIX – початок XX ст. рукою народного умільця як офіра за одужання. Де саме розміщувалась така композиція в церкві, важко визначити, але, імовірно, неподалік тетраподу, в часі Великого Посту.

Після обстеження бойківських церков з’ясувалось, що в їх інтер’єрі існують лише збережені казальниці початку XX ст., а також зведені наприкінці XX – початку XXI ст.

Особливо незвичною, як для бойківських церков, є виявлена в церкві с. Тисовиця плетена з лози сповідальниця першої половини XX ст. Встановлена біля північної стіни при іконостасі на підвищенні становить собою своєрідну нішу без дашка. Її сидіння такої ж ширини як бокові ажурні стінки, а по боках прикріплені до кар-

касу конструкції – плетені клячки. Увінчує облаштування хрест із лози.

Дерев'яні освітлювальні прилади, зокрема семисвічники, у церковному інтер'єрі розміщуються у двох його частинах – святилищі та наві. У першому приміщенні семисвічники встановлюють позаду кивоту на престолі, якщо їх стрижень невисокий, або позаду нього на підлогу.

Найчисельнішими предметами церковного інтер'єру виявились феретрони (процесійні ікони), які представляють окрему типологічну групу сакрального облаштування й поширились в українських храмах під впливом латинського обряду. Їх розміщення канонічне не визначене, тому було виявлено у храмах на престолі, бокових вітварях та спеціально монтованих полицях у наві, захристії. Часовий відтінок збережених феретронів обмежений кінцем XVIII – першою третьою XX ст., окрім одного, виготовленого орієнтовно у 2000 році для церкви с. Топільниця Долішня з іконами „Засланні Святого Духа” та „Воскресіння Господнє”. В обстежених церквах траплялись виносні конструкції з іконами, трактовані з ознаками модерну, частина з яких виготовлена з металевими деталями, інколи інкрустованими камінням, або ікона, мальована на листі металу.

Останню групу церковного облаштування становлять меблі, які переважно тепер розміщені у ганках, ризниці та на хорах будівлі. Під час експедиційного дослідження з'ясувалось, що в більшості випадків давні церковні меблі вже не існують, їх замінили сучасні шафи. Попри те вдалось зафіксувати в окремих церквах скрині, виготовлені місцевими майстрами наприкінці XIX – першій третині XX ст. для церков с. Тисовиця (у захристії виявлено скриневидну „скорбонку”), Яворів (тут так само зберігся „куферок”), Стара Стужиця. Дво-, тришухлядні комоди цього ж періоду, що й скрині, зберігаються у святилищах церков с. Яворів (служує проскомидійником) та Гусний; на хорах – у с. Костринська Розтока („лада”). Дводверні шафи 20–30-х рр. виявлено у ризницях с. Ботелка Вижня (дві), Сухий, Ужок, Гусний. Найстарішою з обстежених шаф-ризниць, імовірно, кінця XIX ст., є умеблювання, що тепер зберігається у дзвіниці с. Яворів.

На тлі такого розмаїття сакральної творчості Бойківщини водночас постала низка негативних явищ стосовно творів сакрального мистецтва. Парадоксальність ситуації полягає ще й у тому, що, на відміну від Східної України, де збережених раритетів сакрального мистецтва на початок XXI ст. залишилось обмаль,

тут, у Східних Карпатах, їх можна ще вивчати, реставрувати й охороняти, однак самі ж парафіяни через свою неосвіченість та недалекоглядність нищать їх способом „оновлення”, „ремонту” чи не передають у фонди музеїв, спалюючи, згідно з ритуалом, на вогнищах.

Члени експедиції неодноразово акцентували увагу представників місцевої громади на негативних наслідках так званих „ремонтних робіт” пам’яток архітектури, де використовувались будівельні матеріали невластиві для традиційного будівництва регіону. Зокрема, ідеться про штучне листове покриття, відоме більше як „вагонка”, що повністю змінює візуальне сприйняття храму. Така ж ситуація властива інтер’єрам церков, у яких часто можна помітити невдалі розписи чи, тим більше, „оновлення” ікон.

Використання пластикових рослин на іконостасах, бічних вівтарях, тетраподі та іншому облаштуванні становить одне із проблематичних питань стосовно розуміння місцевою громадою, а то й священниками, чуття гармонії, естетичних засад й доцільності привнесення в церковний інтер’єр невластивої традиційній культурі антимистецької продукції.

Справді, траплялись місцеві парохі, яким байдужа доля давніх пам’яток сакрального мистецтва. Заради об’єктивності слід зазначити, що несприйняття історичної та культурно-мистецької традиції Бойківщини властива парохам Московської патріархії, значна частина яких, до речі, є вихідцями з Турківщини.

Такі негативні явища є злочином проти історико-культурної спадщини не лише регіону, а й України загалом. Тому вкрай необхідне офіційне звернення-документ до священнослужителів усіх конфесій, громад, яким належать пам’ятки сакрального мистецтва, співпрацю із інституціями, які вивчають, реставрують або зберігають давні церковні артефакти й опублікувати у місцевій пресі. Можливо, такий документ буде дієвим, аніж закон про охорону пам’яток культурної спадщини, та спонукатиме всіх громадян країни до збереження національних надбань.

ЗМІСТ

З.І. Алфьорова НАУКОВИЙ ДИСКУРС І ПРОБЛЕМА МЕДІА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	3
Л.В. Анучина, В.Г. Грицаненко РОЗДУМИ ПРО УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ В УМОВАХ ПОДІЙ СУЧАСНОСТІ	5
О. Баженова ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: АРХАИКА И ТОТАЛЬНЫЙ ПРОЕКТ ИСКУССТВА АВАНГАРДА	10
О.М. Болюк САКРАЛЬНЕ ХУДОЖНЄ ДЕРЕВООБРОБНИЦТВО БОЙКІВЩИНИ (ЕКСПЕДИЦІЙНІ НОТАТКИ)	12
Ж.С. Головки ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ГЛАВНЫЙ ВЫЗОВ КУЛЬТУРНОЙ САМОБЫТНОСТИ ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН В ХХІ ВЕКЕ	18
О.М. Голубець ТРАНСФОРМАЦІЯ ГАЇВКОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ	23
Л.М. Горошко ОБРЯДОВЕ ВИКЛИКАННЯ ДОЩУ НА ТЕРЕНАХ ПІВНІЧНОЇ МОЛДОВИ: ОГЛЯД ПОЛЬОВОГО МАТЕРІАЛУ	28
Г.П. Гринь НАРОДНІ ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ	32
О.В. Донченко НАРОДНА КАЗКА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	35

Наукове видання

**Традиційна культура в умовах глобалізації:
проблема збереження і оновлення
етнічно-культурної спадщини**

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції

Відповідальна за випуск С.В. Телегіна
Редактор В.М. Пивоваров
Технічний редактор О.О. Савчук

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Гарнітура Minion.
Підписано до друку 01.09.2008 р.
Умовн. друк. арк. 17,375. Наклад 300 прим.

ПП «Видавництво «АТОС»
61112, м. Харків,
пр-т П'ятдесятиріччя ВЛКСМ, № 90, кв. 57.
Тел./факс: 8 (057) 7544307
www.atos.com.ua, e-mail: atosvydav@ukr.net
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 3077 від 27.12.2007 року.

Надруковано у СПДФО Ізрайлев Є.М.
Свідоцтво № 04058841Ф0050331
від 21.03.2001 р.
61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 16